

FÜZI LÁSZLÓ

Irodalmunk kulcsszavai

VENDÉGLÉT, OTTHONOSSÁGÉRZET

Az asszociációsorozatoknak hinnünk kell: egy-egy váratlan gondolattöredék, vagy még inkább a gondolattöredékek összekapcsolódása ugyanis sajátos összefüggéseket képes megmutatni. Olyan ez, mintha a számítógépben egy-egy adat nem járná végig a maga számára kijelölt utat, hanem egyből megtalálná a létehez és értelmezéséhez szükséges helyet, amitől többé válik önmagánál. A versrészletek, töredékek hasonló módon állhatnak össze új egésszé, rendszerré. „*A líra: logika*” – mondta József Attila, méghozzá olyan logikai rendszer, amely maga is a fogalmak közötti asszociációkra épít, s így igyekszik a létezés kérdéseire választ adni. Minden költői életmű – ha kiérdemli ezt a megnevezést – sajátos fogalmi rendszert alkot, ennek felfejtése, ahogy mondani szokták, az esztéták és irodalomtörténészek feladata. De nemcsak azoké. Az olvasóké is: enélkül az olvasó csak a mű felszínén maradhatna, s fogalma sem lehetne a mű lényegéről. Ám nemcsak egy-egy költői életmű, hanem egy irodalom vagy egy korszak irodalma is bírhat olyan sajátos „koordinátarendszerrel”, melybe behelyezkedve létünkéről, egyáltalán az emberi létről szerezhetünk új ismereteket. Illusztrációképpen hadd utaljak arra, hogy egy-egy szó, kifejezés, fogalom költőink használatában a köznapitól eltérő tartalommal „töltődhet fel”, hogy aztán ezek a sajátos tartalommal bíró kifejezések rendszerré álljanak össze az életművön belül... De nemcsak a költő teremti meg a maga rendszerét, s nemcsak a költő kapcsolja össze önnön művét – tudatosan vagy kevésbé tudatosan – egy másik költő rendszerével, hanem rendszert épít az olvasó is, és olvasmányait, inspirációit, élményeit ebben a rendszerben helyezi el, s az egyes fogalmak értelmezésénél a rendszer legkülönbözőbb elemeit hívja segítségül. Igen, a megrögzött, a „visszaeső” olvasó számára az irodalom az Értelmező kézisztárt is pótolhatja: ez az olvasó a fogalmakat az irodalom értelmezésében ismeri meg és használja. A szavak, kifejezések verssorokat hívnak elő – ezek pedig újabb verssorokat, s ezek összessége jelöli ki a kifejezés értelmezésének irányát...

Meditációnk tárgyát a *vendég*, *vendégség* és az *otthon*, *otthonosság* kifejezések mögött álló fogalomkörök képezik – ezek a kifejezések számos versrészletet, gondolatot hívnak elő irodalmunkból.

A vendégség – mint a lét megélésének egyik formája

A vendégség szó Kosztolányi versrészletét juttatja eszembe:

*Bizony ma már, hogy izmaim lazulnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy ismeretlen Úrnak
vendége voltam.*

S nem is tudatosodott még, hogy a *Hajnali részegség* sorait mondogatom magamban, már egy másik – jóval Kosztolányi előtti – költő, Vajda János sorai ötlöttek fel:

*A levegő meg se lebben,
Minden alszik... és a lelkem
Ring egy méla sejtelemben:*

*Hátha minden e világon,
földi életem, halálom
Csak mese, csalódás, álom?...*

A *vendég, vendégség* kifejezésekkel jelölhető fogalomkör értelmezését számomra tehát az irodalom az emberi létezéssel való összefüggésben jelölte ki. Vajda sorai egyébként teljes egészében összecsengenek a *Hajnali részegség* mondanivalójával: Kosztolányi is a „léte esettség” állapotáról és a lét mibenlétének kérdéséről ír. Azt sem tekinthetjük véletlennek, hogy Kosztolányi, akárcsak Vajda, a természet csodáinak látán kérdez saját létére, s a világ, a természet iránti áhítat döbbsenti rá önnönmaga vendég voltára a Földön. Kosztolányi a versben a létről és az elmúlásról, az élet egyszerűségéről és kiismerhetetlenségéről ír. Talán nem is véletlen, hogy az a világ, amelybe a költő kapaszkodik, amelynek meghosszabbítását várja, a *vendégség* világaként tűnik fel.

*Bizony, csodás ország, ahova jöttünk,
mint hogyha a perc szárnyakon osonna,
el-nem-múló vendégség van körülünk,
hosszú ebéd és még hosszabb uzsonna*

(Szeptemberi áhítat)

A *vendégséget* tehát a léttel kapcsolatban értelmezem, s így kizárom a hétköznapi szóhasználat által megjelölt tartalmakat. Vendégnek lenni annyi, mint tudomásul venni: létünk rövid beavatás csak a világba, magatartásunkat a világ iránti áhítat hatja át – egyben pedig az univerzum törvényeivel való azonosulás. A *vendégség* nem választható el az egyéni léttől és a magatartástól – valójában nem más, mint magatartásmodell, s ebben a vonatkozásában választás kérdése. Választásé – ennyiben tudatos döntés függvénye, de a képességé is: ezt viszont az alkat is meghatározza, hiszen az alkat is szerepet játszik abban, hogy miképpen, milyen formában éljük meg azt a létet, amelyet élnünk megadatott. A *vendégség* mint létforma nem korhoz kötött jelenség, ám kétségtelen, hogy korhoz és társadalomhoz kapcsolódó összetevői is vannak. Természetes módon nagyobb az esélye a világgal, természettel való azonosulásra annak, aki egy nagy erdő közepén él, mint annak, akit sorsa egy nagyvárosi lakótelep tizedik emeletére rendelt. S ehhez hasonlóan másképpen éli meg a világot az anyagi függetlenséget élvező ember, mint a sorsát napról napra tengető pária. De nemcsak a természethez és az anyagi javakhoz való viszony teremt különbözőséget a létforma kiválasztásában az emberek között, hanem a társadalomhoz fűződő kapcsolatuk is. Röviden összefoglalva: a hétköznapiságba való belesüllyedésük. Hiszen Kosztolányi is ezt írja:

*Virradtig
maradtam így és csak bámultam addig.
Egyszerre szóltam: hát te mit kerestél
ezen a földön, mily kopott regéket,*

*miféle ringyók rabságába estél,
mily kézirat volt fontosabb tenéked,
hogy annyi nyár múlt, annyi sok deres tél
és annyi rest éj
s csak most tűnik szemedbe ez az estély?*

Bármennyire is alkat, hajlam, egyéni döntés eredménye a létforma megválasztása, társadalmi méreteken csak társadalmi összefüggései ragadhatók meg. Ha egy társadalom polgárában nem becsüli az „egyedüli példányt”, az emberi élet méltóságát, akkor a társadalom polgárának is kevés az esélye az élet vendégként megélésére. Gondoljunk csak a totális államokra: ezek polgáraik belső, szuverén világát zúzták először szét, s csak utána törtek a szétzúzott tudattal élő ember fizikai megsemmisítésére. Vagy: miképpen beszélhetünk a tudatosan választható lét esélyéről ott, ahol a társadalmat még mindig feudális jellegű alá- és fölérendelési kapcsolatok hatják át, s ezek a kapcsolatok egyben anyagi, egzisztenciális jellegű függést is jelentenek?

A mögöttünk lévő totális társadalmi rendszer nem törődött az egyes ember életével: az a rendszer a társadalom elé tűzött ki célokat, s ezeket a célokat a *tömeg* felhasználásával igyekezett megvalósítani. (Más kérdés, hogy a deklarált célkitűzések soha nem valósultak meg.) A mostani társadalmi változások lényege leginkább abban ragadható meg, hogy magának az egyének kell megtalálnia a maga célját, s a cél eléréséhez szükséges eszközöket. Ennek megfelelően felértékelődik az egyéni vállalkozás szerepe, s vélhetően megteremtődik az életforma megválasztásának esélye is. Ennek megfelelően egyre nagyobb teret fog hódítani a vendéglét is – mint magatartásforma. Példát ehhez eleget láthatunk: gondoljunk csak a Balaton-felvidéken nyitott sportkocsikkal közlekedő nyugati turistákra, akikhez hasonlóan a magyar vállalkozók, turisták a Balkánon vagy éppen Törökországban száguldoznak...

A fenti példa autói csak kellékek: a vendéglét, a szemlélődés és az áhítat nélkülük is elképzelhető. De velük is... Éppen eleget ájtatoskodtunk és ájtatoskodunk ma is a szegénységben leélhető teljes életről ahhoz, hogy végre kimondjuk: a kibontakozó új civilizációnak anyagi és technikai feltételei vannak, s aki erről nem vesz tudomást, az a homokba dugja a fejét... Forduljunk ismét az irodalomhoz. A napokban olvastam el Kopátsy Sándor Ady-kommentárjait, ezt az együttgondolkodásra és vitára készített sajtós szöveggyűjteményt. Kopátsy hívja fel újra a figyelmet arra, hogy Ady – megrögzött materialistaként – az automobilizmust a polgárosodás feltételének tartotta. „... az automobil is marad a jeles nevű, feudális urak passziója nálunk. Ergo nem hódíthatunk tömegeket ez új, modern szekérnek. Párizsban nincs mindenkinek tíz-húszezer frankja egy automobilra. De érdeklődéssel, egyelőre érdeklődéssel, mindenki szívesen adózik az ördögszekérnek. Mert ott a levegőben van a várakozás, mely a harmadik rend bukását s minden emberi produkcióban részesedést fog hozni mindannyiunknak” – írta 1905-ben. Vegyük végre észre: az emberiség technikai-civilizációs szintjének megállítására nincs lehetőségünk, ha pedig ezt nem tehetjük meg, akkor csak egyet tehetünk: kapcsolódunk hozzá. Annál is inkább, mert a jövőkutatók nem az ember technikai eszközöknek való kiszolgáltatottságának növekedését jósolják az elkövetkező évtizedekre, hanem az egyén diadalát. John Naisbitt és Patricia Aburdene elemzése szerint az ember modern, huszadik századi fenyegetettsége – az állam általi fenyegetettség – után az egyéni felelősség korszaka következik. A globalizáció kiteljesedésével – ami a gazdaság globalizálódását jelenti – egyre fontosabbá, s egyre szabadabbá válik az egyén. „A kilencvenes években várható globális fellendülés elé néző fejlett államokban már

beköszöntött az új aranykor, amelyben az emberiség már nem igavonó baromként, hanem az egyén alkotó ereje révén keresi meg a mindennapi kenyerét. A magas munkabérekkel szolgáló információs gazdaságban azért fizetik meg az embereket, ami egyedülálló bennük – az intelligenciájukért és alkotóképességükért, nem pedig izomerejük kollektív hasznosításáért” – írják a szerzők. S bármennyire is meglepő számunkra, ha új aranykorról olvasunk, miközben a magunk *átmenetével* foglalatoskodunk, azt azért nem tagadhatjuk, hogy a Nyugaton – és a Távol-Keleten – felsejlő tendenciák nagyobb esélyt kínálnak a létet vendéglétként megélt életformának, mint a szűkös kelet-európai, közép-kelet-európai viszonyok.

A létkörülmények és a mentalitás között nem kell feltétlenül pontos megfelelést találnunk, arra azonban mégis érdemes fölfigyelnünk, hogy a vendéglét teóriája a mi irodalmunkban általában hiányként merül fel. Nádas Péter meggyőzően szólt erről Richard Swartzzal folytatott *Párbeszédében*, mikor a kelet-európai, közép-kelet-európai társadalmakat (még) átható szolidaritásérzetről beszélt: „Én szükséghelyzetben élek, szellemi és materiális hiányokkal küszködöm, arra vagyok kényszerítve, hogy az adottságaimtól és a képességeimtől függetlenül azonos szinten éljek, és az egyenlőség eszméjének jegyében azonos bázison cselekedjek mindenkivel és bárkivel. Ilyen körülmények között az emberi kapcsolatokban valóban létrejön a hiányban szenvedők szolidaritása, létrejön a közelség és az egymásrautaltság, s te mindezt átélheted éppen a barátság meghittségeként is, számomra azonban nem más, mint a körülményeim nyűgös kényszere, de a testvériségnek mindenképpen csak a látszata.”

Az elmondottak arra utalnak, hogy a nyugati civilizáció a huszadik század végén megteremti a választás lehetőségét, s mind többen élhetnek a vendéglét lehetőségeivel. Ugyanakkor szűklátókörűségnek bizonyulna, ha nem vennénk észre: a keretek kitöltése a mentalitásbeli érettséget is megköveteli azoktól, akik előtt megmutatkozik az élet megélésének ez a módja. Továbbra is Nádas Pétert idézem: „A nyugati féltke emelt fővel lemondhatott a testvériségről, és jogi garanciákat teremtett az egymástól elszigetelt lények személyes szabadságára. Lemondott az egyenlőségről is, de jól temporált szociális egyensúlyokat teremtett. Ebben a jogilag és szociálisan proporcionált világban a testvériségnek hiányként, és az egyenlőségnek látszatként kell megjelenie...” Ahhoz, hogy az ember valóban vendégként érezze magát ebben a világban, a nyugati civilizációnak az idézettek következményeivel is szembe kell néznie. S természetesen szembe kell néznie a fegyverkezés növekedésével, a környezet elpusztításával... Nem utolsósorban pedig azzal, hogy az általa felépített civilizáció más civilizációk és kultúrák kárára jött létre, s léte nálánál szegényebb kultúrák létét feltételezi. Ezért is érdemes figyelni Vekerdi László szavaira: „A superkapitalista világ-gazdaság dinamikus fejlődéséhez valószínűleg ugyanúgy szükségesek a nagy regionális gazdaságkülönbségek, mint a klasszikus tőkés impériumokéhoz... Nyugat ma éppen nagy átalakuláson, sőt tán rendszerváltáson megy át, mint mi, a recesszió egyebek közt az ezzel járó elbizonytalanodás miatt is annyira tartós. Ma még nem tudható, hogy e nagy átalakulásban a józan ész kerekedik-e felül, vagy az imbecilitás... Nem tudható, mit hoz a jövő. Az azonban bizonyos, hogy az amerikai-japán-európai demokratikus superkapitalizmus nem a »történelem vége«. A világ aligha fog a történelemben túljutottak boldog szigetére és a továbbra is a történelemben senyvedők tengerére oszlani, ahogyan a neves amerikai politológus, Francis Fukuyama híres könyve hirdeti. A világ továbbra is gazdagokra és szegényekre fog oszlani, legfeljebb a szegények tengerét fogják a gazdagok földrészeihez csatlakozva egyre nagyobb archipelágok behálózni.”

És az otthonosságtudat?

Sorolhatnám a vendéglét változatait – az egyszerű szemlélődő magatartástól egészen az újabban fróink által meghonosított elszakadó-azonosuló állaspontig. A hetvenes évek új szemléletet hozó írói közül Grendel Lajos teoretikus igénnyel ezt így fogalmazta meg: „Az izolációból való kitörés csakis az egyetemes felé képzelhető el. Az írónak a sajtószférában is az általánosabb érvényűt kell tetten érnie, napvilágra hoznia. A sajtószférát egyszerre vállalni bizalmasan közlőről, belülről és kívülről, azonosulni vele és távolságot tartani mégis – nyilvánvalóan egy kicsit tudathasadásos állapot. Tehát egyszersmind elidegenítés is a sajtószférától anélkül, hogy a köldökzsinórt elvágnánk, s így elszakadnánk tőle. S az öndefiníció, a sajtószférúság mineműségének megmutatása is könnyebb ebből a nézőpontból”. A változatok felsorolása helyett azonban inkább azt kérdezem meg, hogy a Kosztolányi vendéglét-fogalmából kibontott magatartásmód nincs-e ellentétben azzal az otthonosságtudattal, melynek fontosságáról – annyi írónk mellett – Tamási Áron írt az Ábel-trilógiában: „*Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.*”

Úgy gondolom, irodalmi közvéleményünk mai szétesett állapotában hajlandó lenne némi urbánus-népi különbözőséget is vegyíteni a két fogalom értelmezése köré. Persze, az ilyen magyarázatok se nem népiek, se nem urbánusok, mégcsak nem is neonépiek és neourbánusok, annál is rosszabbak: egy meg nem bocsátható, és kellő komolysággal nem is értelmezhető hecckampány kísérőjelenségei. Maradjunk tehát a fogalmi értelmezésnél: a vendéglét és az otthonosságtudat csak egyik vagy másik magatartásmód kizárólagos érvényesítésénél negligálhatja a másikat, minden más esetben inkább feltételezik egymást. (Jó példa erre egyébként a Grendel Lajostól idézett szövegrészlet is.) Az otthonosságtudat éppúgy az emberi élet természetes létfeltétele, mint a vendégléttel való számvetés. Egy közösségben, tájban, kultúrában otthon lenni, annak szokásait, törvényeit megismerni – ez éppúgy elengedhetetlen része életünknek, minthogy átérezzük az egyetemeshez, az univerzumhoz való tartozásunkat is. Úgy is mondhatjuk: egy-egy szűkebb terület törvényeinek, sajátosságainak ismerete nélkül a tágabb világ elének táruló szeletét sem érthetjük meg. Az emberek otthontól való megfosztása ezért éppúgy a totalitárius rendszerek egyik legfőbb törekvése, mint a sajátos, egyedi, csak egyetlen emberre jellemző gondolkodásmód eltüntetése. S bármennyit is hangsúlyozták az elmúlt évtizedekben az „otthonosság” szükségességét, valószínűleg joggal kérdezhetem: tud-e otthon lenni egy adott társadalomban az, aki még a saját otthonát sem alakíthatja ki (s akkor még nem is szóltam az uniformizált lakótelepi lakások tízezreiről). Az otthonosságtudat olyannyira előfeltétele az emberi életnek, hogy leginkább ennek is csak a hiánya tűnik fel. Ennek kapcsán utalhatok Ady otthont, emberiséget sóvárgó, háborús idők alatti költészetére, vagy Radnóti „táborbeli” verseire:

*Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.
Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?*

(Hetedik ecloga)

Az otthonosság természetességére – más összefüggésben – Esterházy Péter is utal: „magyar vagyok, ez Kolozsvárt értelmes, esetenként súlyos kijelentés, Miskolcon azonban nem az.” Vagyis: otthonosságunkat nem hangsúlyozzuk, hanem megéljük. Aki ebből az otthonosságból próbál erényt vagy előnyt kovácsolni – az vétkezik. Mert a másik ember otthonosságát kérdőjelezi meg. Jó lenne, ha ezen is elgondolkodnának azok, akik manapság mások kárára próbálják érvényesíteni saját otthonosságérzetüket. De ez már megint nem otthonosságérzet, hanem hatalommánia. Másképpen: a kisebbségi tudat kivetítése hatalmi pozícióban. Ezért kell leszámolni minden kisebbségi komplexussal. Ismét Esterházy: „A nemzeti nem azonos a nemzeti hőbörgéssel. A nemzeti elkötelezettség nem azonos evvel a politikai latybattyal. Varázsszó lett a »magyar«-ból, ki-sajátítás, hatalmi harc. Elvettek tőlem egy szót, ellopták.”

Mostanában szívesen olvasgatom a vajdasági Németh István elbeszéléseit, lírába, prózába, esszébe oltott riportjait. Az utóbbi évek leggazdagabb, legtelítettebb prózája az övé. A gond, a pusztulással való szembenézés emelte meg ezt a prózát. Írásai a háborús állapotok közé került vajdasági magyarság sorsával foglalkoznak, egy népcsoport – legalább tudomást veszünk erről? – pusztulásáról, s ezzel együtt a táj otthonosságának elvesztéséről szólnak. A Szabadkán megdőlt Csáth-szobor kapcsán írja: „...elég jól ismerem azt a talajt, amelyen immár több mint hat évtizede botorkálok. Nem mondható szilárd talajnak. A reá épített ház idővel beleroskad, vagy megdől rajta, mint ez a Csáth-szobor, ezen a talajon az épített sírhelyek is sorban mind megbillennek, temetőinkben a kripták olyanok, mint amelyekből a holtak szabadulni szeretnének. Nálunk, a mi vidékünkön még a sírboltok sem épülnek szilárd talajra, nem is épülhetnek, hiszen nincs, s ami még ennél is rosszabb: nem is érzünk szilárd talajt a lábunk alatt.” Magunkban kell mondogatnunk, hangosan kell olvasnunk ezt a részletet, hogy keserűségét, fájdalmát – s egyáltalán: az otthontalanság, kitaszítottság fájdalmát átélhessük. Németh István egy másik írása az otthon elvesztését a távlat eltűnésével kapcsolja össze: „T. O. szokta mondogatni: – írja –, hogy nekünk vajdasági magyar íróknak legalább van tengerünk. Igen, volt. Most merülőben van. Jó egy éve nem merem, nincs bátorságom végiggondolni, hogy mi lesz vele. Számomra csakugyan teljesen elmerül? Mert képtelen lennék idegenként – turistaként! – még egyszer fölkeresni, bebarangolni, behajózni azt, ami valaha az enyém volt. Mert csakugyan volt Tengerünk. És Szülőföldünk is volt.”

Igen; a Szülőföld, az örökölt vagy teremtett otthon a Tenger elvesztését is jelenti.

Pedig

*Megtértít mást is, nemcsak engem,
ama temérdek víz: a Tenger,
kinek én minden mozdulatát
remegem,
zengem.*

(Utassy József: Tenger)

A Tenger azonban már egy újabb kulcsszava irodalmunknak...